

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 94(477.41):72:069

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/1.28>

Дем'яненко Н.Д.

Музей історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

БУДІВЛІ ДВОРУ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ БДЖІЛЬНИЦТВА СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті детально розглядається питання вивчення комплексу пам'яток архітектури Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», а також їх включення до сучасного культурного контексту. Досліджується призначення музеєфікованих будівель сільського населення на початковому місці їх побудови та сучасне належне збереження і використання у скансені, де повністю збережена їхня історико-культурна, наукова та художня цінність. Вивчаються загальні архітектурні особливості житлової споруди та господарських приміщень українського наддніпрянського села початку ХХ ст. Розглядаються регіональні особливості забудови двору пасічника, простежуються архітектурно-конструктивні особливості забудови об'єктів культурної спадщини, які представлені у Музеї історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини. Детально розкриваються питання вивчення й узагальнення передумов створення комплексу тематичної експозиції Музею історії бджільництва середньої Наддніпрянщини. Описано основні етапи створення музейними працівниками інтер'єрів житлової кімнати – хати, хатини, прихатньої комори, сіней і господарських приміщень – надвірної комори, омшаника.

В основу розробки покладені загальнонаукові, історичні, спеціальні методи історичних досліджень бджільничого промислу. При викладі основного історичного матеріалу застосовано хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний методи, що дозволяють розглянути проблему охорони, використання, наукового вивчення споруд Музею історії бджільництва національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». На превеликий жаль, із плином часу, певних історичних умов, соціальних чинників, чимало архітектурних споруд було знищено, зруйновано, втрачено. Нині одним із важливих завдань музейників є збереження й охорона пам'яток народної архітектури, які вистояли та функціонують, у яких розгорнуті музейні експозиції, а також детальна передача наступним поколінням етнографічних відомостей про промисли українського народу, збереження та вивчення предметів побуту, інвентаря, які наповнюють музейні експозиції.

Ключові слова: пам'ятки народної архітектури, музей, музеєфікація, пасічник, двір, комора, омшаник, бджільництво, національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав».

Постановка проблеми. Пам'ятки народної архітектури, які залишили нам у спадок попередні покоління, є унікальними свідками минулого, вони становлять частину культурної спадщини України. Це інформаційні джерела, що характеризують етнографічні особливості певної території з урахуванням її історико-культурних традицій і соціально-політичних особливостей. Несуть через століття відомості про різні аспекти людської

діяльності, дають багатопланову інформацію про минуле нашої держави, зберігають у собі пам'ять про розвиток національної культури. У загальному змісті містять цінну інформацію історико-краєзнавчого та загальнокультурного характеру і є своєрідною візитівкою українського народу.

Будівництво пам'яток народної архітектури здебільшого пов'язане з конкретними історичними подіями, духовними процесами, з практичними

потребами суспільства, окремими групами людей чи певними постатями. Їх поділяють за призначенням на культові, оборонні, поховальні, житлові, господарські споруди [10].

Сьогодні постає велика проблема збереження й утримання культурної спадщини минулого, що є важливим джерелом досвіду для наступних поколінь. Давні архітектурні пам'ятки у сучасному суспільстві не можуть використовуватися у їхньому прямому функціональному призначенні минулого. Тому науковці й етнографи створюють спеціальні науково обгрунтовані заходи, що приводять їх у стан, придатний для іншого: культурно-освітнього використання й екскурсійного відвідування. Архітектурні споруди, які у свій час були виявлені музейними працівниками музеєфіковані, сьогодні мають позитивний стан збереження. Завдяки цьому в музейних ансамблях, заповідниках зберігається їх автентична історико-культурна, наукова, художня цінність. Музейники зберігають старожитності та цим роблять великий внесок до скарбниці світової цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За визначенням українського архітектора-реставратора Л. Прибегі, музеєфікація – це комплекс охоронно-реставраційних заходів, що забезпечують збереження автентичної матеріальної субстанції пам'ятки і характерного довкілля, сприяють виявленню їхньої історико-культурної, наукової та мистецької значущості та спрямовані на створення відповідних умов для експонування й доступності для відвідувачів [9, с.159].

Музеєфікацію як форму охорони пам'яток архітектури, у яких функціонують музеї розглядають Л. Гріффен, О. Титова та ін. [2, с. 6]. Проблеми музеєфікації архітектурних пам'яток і створення ансамблевих музеїв торкаються в узагальнювальних теоретичних працях із музеєзнавства дослідники Е. Добровольська, М. Майстровська, О. Мішура, О. Соустін, Т. Юренєва. Теоретичні дослідження проблеми музеєфікації в Україні лише започатковуються [1, с. 33].

Формування цілей статті – вивчення комплексу музеєфікованих будівель Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Виклад основного матеріалу. У Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» при створенні експозиції Музею бджільництва Середньої Наддніпрянщини до комплексу будівель двору було включено дві музеєфіковані пам'ятки нерухомої культурної

спадщини: хату – житлове приміщення; комору – господарське приміщення та реконструкцію господарського приміщення – омшаник.

Основними етапами музеєфікації пам'яток у свій час було їх обстеження, дослідження, консервація, реставрація, інженерний благоустрій території та створення у них експозицій. Усі перераховані етапи мали місце у процесі музеєфікації будівель комплексу двору Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини.

Важливе завдання, яке поставили перед собою науковці під час встановлення будівель, – збереження типовості пам'яток народної архітектури садиби та народних будівельних традицій. Створюючи експозицію садиби пасічника, типові для українського села споруди розташували у дворі відкритого типу. Будівлі розмістили без певного порядку, які своїми архітектурними конструкціями відповідають території Лівобережжя. Головним принципом планування експозиції екстер'єрів садиби пасічника й інтер'єрів будівель був комплексно-тематичний підхід до їх відтворення.

Сьогодні Музей бджільництва – це окремий тематичний музей, який розгортає цю тематику. Він є структурним компонентом скансена НІЕЗ «Переяслав». У своїй експозиції вміщує відомі, історичні факти розвитку українського бджільництва, представлені у речових предметах.

Садиба пасічника знаходиться у північно-східній частині скансена, в оточенні акацієвого та липового парку. Хата пасічника перевезена і відтворена у садибі на підвищенні праворуч від господарських будівель. Пам'ятка великих розмірів – 16х8 м, що говорить про заможність господаря і велику сім'ю. Вона була збудована сільськими майстрами у кінці XIX ст. поряд із сосновим лісом на кутку Піски у с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області. Належала місцевому пасічнику з діда-прадіда Федоту Кириловичу Хвостіку.

Архітектурна споруда при перевезенні до музею повністю розбиралася та відбудовувалася. Згідно з актом (№ 39 від квітня 1982 року) попереднього огляду хати у с. Помоклі збереглося 90% матеріалів первісної побудови. На місці побудови споруда перебувала у занедбаному стані: покрівля та крокви були частково зруйновані, але основа зрубу стін, стеля, вікна та двері були у задовільному стані [7]. Перевезенням і встановленням хати пасічника Ф. Хвостіка займалися працівники Переяслав-Хмельницьких спеціальних науково-реставраційних майстерень [4].

Чільну сторону хати встановили до центральної вулиці музею-села. Пам'ятка архітектури – чотирикамерна будівля – хата, сіни, хатина, прихатня комора, стіни якої складені із соснових тесаних колод. Внутрішні перегородки стін хати, сіней, хатини, прихатньої комори дерев'яні складені у шули. Стіни зовні та і з середини дранковані, мазані, побілені. Стеля в усіх кімнатах дощана в розбіжку, покладена на стіни з двома поперечними сволоками у хаті, які спираються на масивний повздовжній сволок. Дах – чотирихилий із плавними низькими обрисами вкритий очеретом по латах, крокви врубані у верхній вінець зрубу. Долівка у всіх кімнатах помазана глиною. Будівля освітлюється семи вікнами, чотири у хаті та три у хатині. Троє вікон розміщено на фасадній стіні, четверо – на причілкових. У стінах сіней четверо дерев'яних дверей. На стелі дерев'яна ляда на горище, яке зверху помазане глиною застелене очеретом. Зовні біля хати призьба валькована глиною, оббита широкими дошками [6].

Після відтворення хати у садибі пасічника завідувач філіалом музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Г. Козій організувала загальномузейну толоку мазання щойно відбудованої хати. Але пізніше, майже осіння мазка, створила проблему висихання стін, що затримувало роботи зі створення експозиції музею. У хаті було увімкнено потужний електрокалорифер для прискорення висушування стін [3].

У 1982 році після відтворення хати Федота Хвостика у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини влітку 2015 року відбувалися масштабні ремонтні роботи будівлі. Була повністю замінена очеретяна покрівля, яка майже 33 роки прослужила та частково ремонтувалася. Замінені деякі будівельні деталі: крокви, перероблена і відбудована призьба. Ремонт даху займалися досвідчені майстри: покрівельник Є. Поліч, реставратори В. Дарда, О. Кочубей [3, с. 107].

Створенню тематичної експозиції упродовж декількох років сприяла науково-дослідна робота наукових працівників, які детально вивчали історію бджільництва у різних регіонах України та досліджували наукові методи та засади утримання бджіл, добування та використання продуктів бджільництва. Зустрічалися із пасічниками-професіоналами й організували комплексні історико-етнографічні експедиції. Під час експедиції поряд із головним завданням збору предметів музейного значення велася інтенсивна робота із фіксації звичаєвості пов'язаної з утриманням бджіл обстежуваної території. Такі ек-

спедиції стали найрезультативнішим методом роботи із вивчення цієї проблематики. Було здійснено низку наукових експедицій до сіл Переяслав-Хмельницького району, Полтавщини, Чернігівщини, Житомирщини, Черкащини, Київщини, Полісся та ін.

Пошукова робота наукових співробітників і музейних доглядачів мала величезне значення для поповнення музейних фондів предметами, які презентували та популяризували давній промисел.

Наукове обґрунтування нової тематичної експозиції Музею бджільництва виходило з концептуальних засад Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини та передбачало об'єктивність і самобутність у висвітленні тематики історичних періодів розвитку бджільництва. Вивчення і висвітлення музейними засобами історії розвитку промислу з давніх часів у Подніпров'ї, показ в експозиції історії вулика та дивовижної природи комахи – бджоли, догляд за бджолами та добування меду, воску, знаряддя праці пасічника, його побут II половини XIX ст. та початку XX ст.

Важливими завданнями творців Музею бджільництва було наповнення пам'ятки архітектури – хати відповідними предметами побуту: селянина (піч, піл, покуть, мисник, посуд, стіл, лави, жертка, полиці, скриня); пасічника (вулики-дуплянки, рамкові вулики, медогонки, інвентар для догляду за бджолами, пристрої для витискання воску, столярний інструмент для обслуговування пасіки, посуд для зберігання меду) типовими традиціям Лівобережжя кінця XIX ст. початку XX ст. В ансамблі садиби споруди поєднанні із зеленими насадженнями медоносними трав'янистими рослинами, деревами та кущами відтворили реальний вигляд садиби пасічника [4].

Наукові співробітники заповідника Г. Козій, Л. Чередніченко, Н. Захарчук, Л. Набок працювали над створенням експозиції інтер'єру житлової кімнати сім'ї пасічника, а Ю. Мисюра, В. Слюсар, Л. Кірпикін, М. Герасько, М. Бойко, М. Хоменко займалися створенням основної частини експозиції нового музею [1; 3]. Художник З. Гончарук декоративним рослинним орнаментом розписала стіни хати, комин, піч, розмалувала вхідні двері хати та надвірної комори, намалувала тематичні малюнки з історії розвитку бджільництва [5].

У правій частині хати музейники відтворили інтер'єр житлової кімнати сім'ї пасічника II половини XIX ст. – початку XX ст., що вражає великими розмірами. При вході, ліворуч від дверей – піч, викладена із цегли із прямостійким високим

комином, який наполовину закриває черинь. У челюстях і на привалку експонується гончарний посуд і дерев'яна маслобійка із сільницею. Комин печі та тильна стіна хати розписані квітковим орнаментом. Між піччю і причілковою стіною – дерев'яний піл, застелений домотканим вовняним рядном і тканною рядниною. Над полом є полиця, де зберігався новий одяг, тощо. Зверху над полом прикріплена жердка для одягу, який одягали щодня. Обстановка проста і добротна. На полиці біля скрині – журнали із бджільництва, на лаві – декоративний вулик прикрашений різьбою. Біля божниці, на покуті, поруч із традиційними іконами – ікони св. Зосима та Саватія – покровителів бджільництва, накриті домотканими рушниками. На стіні – портрет Т. Шевченка, під ним – фото власника хати Федота Хвостика, його синів, групові фото на пасіці. Поряд у рамці – оригінальне свідоцтво про закінчення Переяславських курсів пасічників, датоване 1915 роком, видане Яковенко Марії. Це факт того, що була потреба у кваліфікованих фахівцях для утримання пасік, і тому пасічницькі курси відкривалися по всій Україні, їх активно закінчували та займалися бджільництвом не тільки чоловіки, а і жінки. Далі – мисник і полиця, де зберігали посуд [7].

У сінях, поряд зі звичайними господарськими речами – мантачкою та кушкою, сіткою, жлуктом – розміщено великий вулик-колоду із кришкою, прикрашеною різьбленням півня. Навпроти – колода великих розмірів для утримання двох бджолиних сімей. На полицях – рамки з вощиною, липівки та коробки для зберігання меду, мірки.

У прихатній коморі розміщений столярний верстат із набором столярних інструментів. Пасічник, крім бджолярських навиків, обов'язково повинен бути хорошим столярем, бо від майстерності та якості виготовлення вуликів, встановлених рамок, поїлок, липівок та ін. великою мірою залежить успіх роботи пасічника, кількість і якість меду, воску, а також збереження меду. На столі розміщені для експонування липівки різних розмірів для зберігання меду, терези для зважування меду на продаж. Тут же дерев'яна медогонка поч. XX ст. індивідуального виготовлення, металеві медогонки заводського виробництва, розбірні рамкові вулики, ночви з лозяною сіткою, через яку чистий мед стікав у ночви із розпечатаних стільників. На полиці – сітка пасічника для захисту обличчя від комах, металева лійка, димар, яким підкурювали бджіл під час огляду сімі, рамки, поїлки.

Основну історико-етнографічну експозицію музею розмістили у лівій частині хати – хатині.

Сьогодні експозиція музею повністю розкриває перед сучасниками історію виникнення та шляхи розвитку бджільництва від дикого до організованого, регульованого, сучасного – технічно оснащеного та науково зумовленого. Представлені всі основні інструменти та знаряддя праці пасічника. Показано прийоми й методи добування меду, воску та створення штучної вощини. Розкрито еволюція бджолиного гнізда та структурний склад бджолиної сімі. Експонуються продукти бджільництва, представлені фото рослин-медоносів, вулики різних типів і конструкцій починаючи із природного гнізда бджіл, штучної борти до рамкового вулика. Розділ музею присвячений життю і діяльності відомого українського науковця пасічника П. Прокоповича. Особливу увагу привертають унікальні оригінальні експонати музею – це медогонка, яку передав до музею батько відомого дослідника етнографії В. Скуратівського, спеціальне колесо, за допомогою якого піднімали дуплянки на дерево, рійниця для ловлі бджолиного рою, дерев'яна воскобійка, гравірувальні вальці для нанесення на листі вощини контурів бджолиних комірок шестигранників, які бджоли у вулику добували самі. Експонується інсталяція пасіки початку XX ст., що дає можливість не тільки побачити цілісну картину загального вигляду пасіки Середньої Наддніпряниці початку XX ст., а й проникнути в атмосферу буденних справ на пасіці [8, с. 8].

При вході до двору пасічника розташована комора – типова господарська будівля кінця XIX ст. Використовувалася за призначенням для збереження зерна, господарського начиння. Була збудована місцевими майстрами у II половині XIX ст. у селі Карань Переяслав-Хмельницького району Київської області, колишнього Переяславського повіту Полтавської губернії. Архітектурна споруда спочатку перенесена на подвір'я місцевого ефіро-олійного радгоспу-заводу і використовувалася як складське приміщення, потім до двору Михайлівської церкви. У 1982 році передана музею і реконструйована у садибі пасічника. При перевезенні конструктивних змін не зазнала. Збережено 90% автентичного матеріалу. Збудована із тесаних соснових брусів, вінці зрубу ретельно припасовані. Продовгуватої форми з відкритим ганком, що спирається на чотири стояки. Складається з однокамерного закритого приміщення, об'єднаного спільним металевим чотирисхилим дахом. Стеля із шалівки. Підлога дощана, піднята над землею на одному рівні на ганку й у коморі. Двері дощані на металевих завісах. У лівому нижньому куті виріз для входу kota [7].

За коморою, у північно східній частині садиби, реконструйовано господарське приміщення – омшаник. Із появою кочових пасік виникла потреба охорони бджолиних гнізд у зимовий період. Навіть за теплих зим чимало бджіл гинуло, бо стінки вуликів-довбанок, навіть із застосуванням утеплюючих кожухів із очерету, не захищали їх від морозів. Довелося робити спеціальні захисні будівлі. Так з'явилися омшаники. Омшаник – погріб для зимівлі вуликів. Це типова споруда ХІХ ст., яку будували у місцевостях, де бджоли не мали можливості обльоту більше двох місяців і середня січнева температура повітря сягала більше дев'яти градусів морозу.

Омшаник реконструйований у музеї реставраторами заповідника згідно з експедиційними

розвідками й описами будівлі у спеціальній літературі: Справочник пчеловеда. М. 1949 г. Споруда напівземляна, має свої конструктивні особливості: стіни, обшиті дошками, які на 30 см. виходять у гору над землею. Дах трисхилий, покритий товстим шаром очерету. Вхід через дощані двері. Східці – земляні. Омшаник відповідає нормам зимівлі бджіл у ньому може зимувати 30–50 вуликів із бджолосім'ями [7].

Висновки. Сьогодні одним із важливих завдань етнографів, істориків, науковців-музейників є подальше дослідження та вивчення давніх споруд, їх охорона та впровадження сучасних технологій для збереження й популяризації пам'яток архітектури та розгорнутих у них експозицій.

Список літератури:

1. Брич М. Музеїфікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. *Historical and Cultural Studies*. 2015. Vol. 2. № 1. Р. 31–35.
2. Гріффен Л.О. Титова О.М. Використання об'єктів культурної спадщини. *Сіверщина в історії України*. 2015. Вип. 8. С. 6–9.
3. Деякі аспекти створення Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав». *Матеріали науково-практичної конференції «Всеукраїнський музейний форум»*. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 107–111.
4. Записано автором 18.10.2016 року від Г. Козій 1948 року народження жительки м. Переяслава.
5. Записано автором 24.02.2020 р. від М. І. Герасько 1959 р. народження жителя м. Переяслава.
6. Іщенко Є.Ф. До проекту Першого на Україні Переяслав-Хмельницького етнопарку – музею просто неба. Складено в 1960–1965 рр. громадським проектантом гр. м. Переяслава-Хмельницького Іщенко Є.Ф. Особистий архів Козій Г.І.
7. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Фонди. Облікова документація. ПА-23 (1, 2, 3).
8. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Наукова частина. Контрольний текст екскурсії Музею бджільництва Середньої Наддніпрянщини. С. 7–8.
9. Прибега Л.В. Музеїфікація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини: методологічний аспект. *Українська академія мистецтв*. 2012. Вип. 19. С. 159–162.
10. Архітектурні пам'ятки. *Історичне джерелознавство*. URL: https://pidru4niki.com/13560615/istoriya/arhitekturni_pamyatki_dokumenti-ifla-ta-in (дата звернення: 13.01.2022)

Demianenko N.D. COURTYARDS OF THE MUSEUM OF HISTORY OF BEEKEEPING THE MIDDLE DNIEPER HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC RESERVE “PEREYASLAV”

The article examines in detail the study of the complex of architectural monuments of the Museum of the History of Beekeeping of the Middle Dnieper National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav”, as well as their inclusion in the modern cultural context. The purpose of museified buildings of the rural population at the original place of their construction, and modern proper preservation and use in the open-air museum, where their historical, cultural, scientific and artistic value is fully preserved, is studied. The general architectural features of a residential building and outbuildings of the Ukrainian Dnieper village of the early twentieth century are studied. The regional peculiarities of the beekeeper's yard construction are considered, the architectural and constructive peculiarities of the cultural heritage objects construction, which are presented in the Museum of the History of Beekeeping of the Middle Dnieper Region, are traced. The issues of studying and generalizing the preconditions for creating a complex of thematic expositions of the Museum of the History of Beekeeping of the Middle Dnieper Region are revealed in detail. The main stages of creation by museum workers of interiors of a living room – a house, a hut, home barn, halls and utility rooms – a barn, a vault are described.

This development is based on general scientific, historical, special methods of historical research of beekeeping. In presenting the main historical material used chronological, comparative-historical, retrospective methods to consider the problem of protection, use, scientific study of the buildings in

Museum of the History of Beekeeping National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav”. Unfortunately, over time, certain historical conditions, social factors, many architectural structures were destroyed, lost. At present, one of the important tasks of museum workers is to preserve and protect the monuments of folk architecture that have survived and function, in which museum exhibits are deployed. As well as a detailed transmission of ethnographic information to future generations about the crafts of the Ukrainian people, preservation and study of household items, inventory, which fill the museum exhibits.

Key words: *monuments of folk architecture, museum, museification, beekeeper, yard, barn, vault, beekeeping, national historical and ethnographic reserve “Pereyaslav”.*